

Шиленко О. А.

викладач

Житомирський державний університет імені Івана Франка
ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СПОЛУЧЕНЬ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

У попередніх статтях [Шиленко 2008; Шиленко 2009; Шиленко 2010] нами досліджувалося явище фразеологізації в англійських фахових мовах астрономії, економіки, машинобудування та археології. Лексичні одиниці, які утворюються внаслідок цього процесу, характеризуються неоднорідними властивостями, хоча і відносяться до одного класу – *фразеотермінів*.

Німецький науковець Р. Глезер, досліджуючи фразеологічні одиниці (ФО) в англійських фахових мовах, розмежовує поняття ФО у загальноживаній мові та у фахових мовах. Із численних термінів на позначення ФО у фахових мовах вона надає перевагу терміну „*fachsprachliche Wendungen*“ – „фахові звороти“ – і подає йому наступне визначення: „це лексикалізовані, сталі та відтворювані групи слів, які, як правило, не ідіоматизовані та не мають стилістичних або експресивних конотацій. Вони використовуються дискурсною спільнотою певної спеціальної галузі” [Gläser 1995, 46].

Визначення, яке дає Р. Глезер цим лексичним одиницям, вдало сформульоване, однак з-поміж безлічі термінів, які використовували різні дослідники на позначення цих лексичних утворень, краще надати перевагу терміну „фразеотермін” – він більш місткий та вказує безпосередньо на природу цієї лексичної одиниці: одиниці, яка має ознаки ФО з однієї сторони, та ознаки терміна з іншої.

Фразеологічна система фахових мов, стверджує Р. Глезер, на відміну від фразеологічної системи загальноживаної мови, набагато бідніша на типи фразеотермінів. Це обмежена система:

1) **Центр** в основному займають номінації, які утворюють термінологічні групи слів, які не потребують роз’яснення: *acid rain* – *кислотний дощ*, *malignant tumour* – *злаякісна пухлина*, *contempt of court* – *неповага до суду*. Ідіоматичні фрази можуть траплятися у внутрішньому (indoor) професійному жаргоні або як місцеве переднаукове найменування для об’єктів або процесів. Інша підгрупа ідіоматичних фраз – популярні народні назви, які означають рослини та тварини та також трапляються у загальноживаній мові: ботанічні фрази на кшталт *love-lies-bleeding* – *цириця хвостата*, *forget-me-not* – *незабудка*; зоологічні фрази: *mocking bird* – *пересмішник*, *flying fox* – *летюча лисиця*. В економіці журналістами використовуються фрази професійного жаргону: *high fliers* – *літун (спекулятивна акція з різким ростом курсу)*, *idle funds* – *вільний капітал*. Однак такі фрази не виступають термінологічними фразами, вони несуть стилістичну конотацію „розмовні” [Fiedler 2007, 138-139]. До центру також відносять ФО, у яких одним з елементів виступає власна назва. Як правило,

термінологи, які займаються стандартизацією, вважають вживання власних назв при утворенні термінів явищем негативним, тому що власні назви не виражають необхідні внутрішні риси десигнату, а лише зовнішні (асоціативні) риси, які вказують на винахідника, виробника, дослідника, країну або регіон, з якими вони пов'язані [Gläser 1995, 52]. Прикладами можуть бути: *Baily's beads* – чотки Бейлі (астрономія); *Geneva head* – шпіндельна головка з мальтійським механізмом (машинобудування).

2) **перехідна зона** (transition area) включає лише **необоротні двочлени** з прозорим значенням: наприклад, юридичні вислови (*terms and conditions* – *положення і умови*). Всі вони не ідіоми.

3) **периферія** включає лише шаблонні формули. Прислів'я, трюїзми, цитати та крилаті вислови, як правило, не виникають у фаховому дискурсі. Шаблонні формули часто передають чіткі заяви та інструкції [Fiedler 2007, 139]. У цій категорії фрази-речення використовуються як стандартизовані команди або фрази у мові диспетчерів авіатранспорту, у мові моряків, в телекомунікаціях, в міжнародному праві і т. ін. Всі ці фрази мають бути цілком однозначними. Зважаючи на правила міжнародної безпеки, які пов'язані зі стандартизованими фразами, ідіоми їм абсолютно не відповідають [Gläser 1995, 50].

У ще одному дослідженні фразеологічного матеріалу у фахових мовах розглядаються наступні категорії одиниць: термінологічні сполучення (collocations), необоротні двочлени, ідіоми, шаблонні формули, комбінаційні моделі [Beatriz Méndez-Cendón, Belén López-Arroyo 2003, 251].

Метою даної статті є привернути увагу та дослідити особливості одного з видів фразеотермінів, а саме: термінологічних сполучень.

Останні 20 років лінгвісти, особливо лексикографи, приділяли багато уваги термінологічним сполученням. Причиною такої пильної уваги стали певні труднощі, що виникають у перекладачів (зазвичай перекладачі не мають спеціальної освіти, яка б дозволила їм вільно орієнтуватися у тій чи іншій галузі) та всіх, хто вивчає англійську мову як іноземну.

На думку групи вчених, термінологічні сполучення виступають проміжною ланкою між ФО та вільними словосполученнями. Для ФО вони занадто прозорі, для вільних словосполучень – мають обмеження у вживанні [Montero-Martínez та ін. 2002, 179]. Б. М. Головін та Р. Ю. Кобрін вказують на те, що термінологічні сполучення не мають багатьох ознак ФО: ознаки незмінності порядку слів (але ця ознака по-різному проявляється і в різних типах власне ФО), ознаки неможливості буквального перекладу на інші мови (також не обов'язковою для всіх ФО), а також низки інших ознак, пов'язаних з експресивністю ФО, але за кожним складним терміном стоїть стійка, стандартно відтворювана структура складного складеного поняття [Головін, Кобрін 1987, 47].

У фахових текстах лінгвісти-дослідники фахових мов пояснюють термінологічні сполучення та дають їм визначення відповідно до *семантичних, синтаксичних та прагматичних критеріїв*.

Для виявлення відмінностей між складним терміном та вільним словосполученням, складним терміном та ФО Б. М. Головін та Р. Ю. Кобрін аналізують особливості семантичної організації цих трьох типів словосполучень.

Науковці зазначають, що вільні словосполучення мають семантичний та граматичний центри. Граматичний центр – це граматично незалежне слово або словосполучення, семантичний центр – слово, яке виражає „центральне” поняття словосполучення, яке уточнюється та визначається за допомогою інших слів. У вільних словосполученнях семантичний та граматичний центри, як правило, збігаються. Що ж стосується складних термінів, то в них важко знайти слово, яке б виражало „центральне” поняття словосполучення: *belt of the Milky Way – полоса Чумацького Шляху; catastrophic age profile – віковий профіль смертності*. Виділення семантичних центрів складних термінів ускладнюється смисловою цілісністю словосполучень. Точність та конкретність значення складних термінів не дозволяє виокремити смисловий центр та дає право говорити про їх семантичну єдність, у тому сенсі, що семантично члени термінологічного сполучення рівноправні, а граматична структура організована аналогічно граматичній структурі вільних словосполучень.

Ця особливість термінологічних сполучень, яка зближує їх з ФО, пояснюється Б. М. Головіним та Р. Ю. Кобріним тим, що вільні словосполучення означають складний „предмет дійсності” шляхом роздільної та безпосередньої спрямованості на різні його сторони та ознаки. Вільні словосполучення не називають складний „предмет дійсності” як одне структурно-семантичне ціле, але характеризують його, співвідношуючи значення слів зі структурою предмета дійсності. ФО направлена повністю, безпосередньо на „предмет дійсності” та називає його, не співвідношуючи структуру „предмета” зі значеннями слів, що входять до складу ФО.

Більшість термінологічних сполучень семантично споріднені з вільними словосполученнями у тому сенсі, що їх значення (як і значення вільних словосполучень) дорівнюють сумі значень частин, що їх утворюють.

Складні терміни, як і вільні словосполучення, у процесі номінації співвідносять значення слів, що входять до їх складу, зі структурою поняття, що виражається. Однак пояснюючі члени термінологічних сполучень (дія, вид, стан, час) виражають постійні та суттєві ознаки об’єкту, що термінується, а в цілому термін прямо та безпосередньо спрямований на об’єкт, реалізуючи таким чином властивість „цільності значення”. Саме безпосередня спрямованість складного терміну на „предмет – поняття” ускладнює виділення в терміні семантичного центру [Головін, Кобрін 1987, 45-47].

Таким чином, з семантичної точки зору термінологічні сполучення розглядаються як комбінація двох понять у полярному відношенні: одне поняття (модифікатор) визначає інше (основу). Дослідники фахових мов стверджують, що ця поняттєва конструкція реалізується через комбінацію двох лексем, які можна систематично розглядати з точки зору синтаксису, і що в цьому словосполученні вибір сполучуваного слова суворо обмежений. М. Мартін вважає, що в англійській, голландській, французькій та німецькій мовах можуть бути систематизовані наступні типи лексичних сполучень [Montero-Martínez та ін. 2002, 179]:

Основа	Модифікатор
іменник	іменник
іменник	дієслово
іменник	прикметник
дієслово	прислівник
прикметник	прислівник

В галузі астрономії такі категоріальні типи можна спостерігати в:

radiation era – *радіаційна ера* [N + N]

astronomical universe – *астрономічний всесвіт (область всесвіту, охоплена астрономічними спостереженнями)* [Adj. + N]

satellite rotates – *супутник обертається* [N + V]

measure westwards – *вимірювати у західному напрямі* [V + Adv]

heavily cratered – *вкрито кратерами* [Adv + Adj]

В галузі археології:

archaeological recovery - *археологічне відновлення* [Adj. + N]

bone bed - *кістковий прошарок* [N + N]

В галузі машинобудування:

belt brake – *стрічкове гальмо* [N + N]

absolute path - *абсолютна траєкторія* [Adj. + N].

Зазвичай основа термінологічного сполучення – термінологічна одиниця. Тому багато довідників включають в себе головним чином іменники або іменникові фрази, частково тому, що дієслова отримали термінологічний статус лише нещодавно.

З точки зору прагматики, можливість варіювання та обмеження у вживанні накладає контекст, що тісно пов'язано з рівнем абстрактності тексту. Отже, деякі лексичні комбінації довільні, інші – вмотивовані. М. Мартін стверджує, що крім лексичних сполучень (lexical collocations) існують ще концептуальні сполучення (conceptual collocations), які потрібно аналізувати з термінологічної точки зору. Іншими словами, він вважає, що деякі сполучення зумовлені „дефініціональним знанням”. Так, концептуальне значення *disease* включає слот ПРИЧИНА, *system* – ФУНКЦІЯ, *dictionary* – ІНФОРМАЦІЯ. Підсумовуючи, М. Мартін вважає вищеназвані лексичні

сполучення концептуально зв'язаними і „чим специфічнішим є наповнювач концептуального слоту, тим сильніший зв'язок між двома елементами” [цит. за Montero-Martínez та ін. 2002, 180]. Такі одиниці, як правило, мають синтаксичну структуру типу [Adj. + N] та [N + N].

К. Россенбек наголошує, що двомовні спеціальні словники повинні систематично охоплювати фразеологічні одиниці та термінологічні сполучення зокрема. Такі словники стануть надійним джерелом для технічних перекладачів. Таким чином можна уникнути „псевдоперекладів” та спішних рішень недосвідчених перекладачів, які затемнюють технічний текст. У цілому термінологічні сполучення фахових мов важко передбачити, хоча вони і виступають результатом використання та розвитку даної спеціальної дисципліни. Крім того К. Россенбек небезпідставно стверджує, що термінологічні сполучення не можна регулювати міжнародною гармонізацією та стандартизацією, тому що вони походять від мовного усвідомлення (language awareness) дискурсивної спільноти [Gläser 1995, 49].

Отже, ми переконуємося в тому, що дослідження термінологічних сполучень у майбутньому набере широкого розмаху: вже зараз багато дослідників загострюють на них увагу, намагаючись визначити їх системні характеристики, концептуальну структуру з метою вдосконалення термінографічних підходів до їх опису та створення баз даних, які б дали змогу широкому колу користувачів працювати з текстами різного ступеня фаховості.

1. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учеб. пособие для филол. спец. вузов. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.
2. Шиленко О. А. Термін-фразеологізм: проблеми визначення // Наукові записки. – Випуск 75 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 329-334.
3. Шиленко О. А. Фразеологізація в англійській фаховій мові астрономії // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. - Вип. 441-443: Германська філологія. - Чернівці: ЧНУ, 2009. - С. 299-304.
4. Шиленко О. А. Фразеологізація в англійській фаховій мові економіки // Науковий вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка – Вип. 49. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 228-231.
5. Шиленко О. А. Фразеологізація в англійській фаховій мові машинобудування // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. - № 6: Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк: ВНУ, 2009. – С. 530-533.
6. Шиленко О. А. Фразеотерміни як наслідок процесу фразеологізації в англійських фахових мовах // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. - №31. – С. 171-174.
7. Fiedler, Sabine. English Phraseology. A Coursebook. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2007. – 198 p.
8. Gläser, Rosemarie. Linguistic features and genre profiles of scientific English. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: PETER LANG Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1995. – 250 p. (Leipziger Fachsprachen-Studien; Bd. 9).
9. Méndez-Cendón, Beatriz; López-Arroyo, Belén. Intralinguistic analysis of medical research papers and abstracts // Terminology. – Amsterdam / Philadelphia, 2003. - volume 9, number 2. - P. 247-268.
10. Montero-Martínez S., García de Quesada M., Fuertes-Olivera P. A. Terminological phrasemes in OntoTerm® A new theoretical and practical approach // Terminology. – Amsterdam / Philadelphia, 2002. - volume 8, number 2. - P. 177-206.